

Danmark er besat af besættelsen. At dømme efter udbuddet af fag- og skønlitterære bogudgivelser, tv-dokumentarer, spillefilm og web-sider om emnet er det klart, at den tyske besættelse af Danmark 1940-45 fortsat interesserer danskerne levende. Det gælder også Anden Verdenskrig i bredere forstand, hvor man må konstatere, at danskerne deler interessen med befolkningerne i de fleste europæiske og nordatlantiske lande. Besættelse og verdenskrig synes altså ikke kun at have været en gennemgribende forandring af politik, kultur og hverdag for datidens mennesker. Den store krise i midten af det 20. århundrede – og fortællingerne om den – har siden haft grundlæggende indflydelse på vores kulturkreds. Det gælder vores forståelse af politik og ikke mindst politiske konflikter, hvor specifikke fortolkninger og fortællinger om mellemkrigstidens *appeasement* og de besatte landes tilpasning til besættelsesmagten hyppigt har været brugt som de modeksempler, der skulle begrunde brugen af våbenmagt over for mere nutidige diktaturer på fx Balkan og i Mellemøsten. Det gælder på et mere filosofisk plan, hvor diktaturets barbari og Holocaust har givet et nyt perspektiv på menneskets og 'kultursamfundets' potentiale – på godt og især ondt. Og det gælder de forskellige måder, som besættelse og krig formidles på i kunst, i film, i musik, i erindringer og selvbiografier samt i fakta- og fiktionsfortællinger.

Besættelsen og Anden Verdenskrig har siden krigens afslutning haft en særlig status i forhold til andre epoker og krige. Det skyldes, at der er tale om de mest dramatiske begivenheder i nyere historie. Men den særlige status skyldes også måden, konflikten som oftest fortælles og erindres på, nemlig som den "gode og nødvendige krig", hvor kampen foregik mellem 'de gode viljer' og 'det ultimativt onde' i form af Hitlers diktatur og det civilisationssammenbrud, som Det Tredje Rige repræsenterer. På basis af denne modstilling mellem det gode og det onde er der blevet udviklet meget stærke fortællinger, som har vundet nærmest hegemonisk, hvis ikke endda totaliserende status. Disse fortællinger skabtes allerede under krigen som en del af den (vest)allierede kamp, men de genfortaltes i lyset af den kolde krig – fortsat med stærke politiske kræfter bag, men nu også med selvstændigt agerende kommercielle aktører som drivkræfter. Hollywood præsenterer sig som det mest oplagte, men ikke eneste eksempel. Uden for mainstream findes der imidlertid også apokryfe fortællinger, der ikke accepterer den hegemoniske fortællings værdier og som fortælles og genfortælles af marginaliserede grupper – som fx krigens tabere, nazisterne, og kommunisterne under den kolde krig. Samtidig serverer kunstnere, forfattere, litterater, historikere og andre intellektuelle fra forskellige perspektiver, hvad de selv hævder og tror er mere nuancerede, meningsfulde og sandfærdige fortællinger.

I dette nummer af *Passage* sætter vi fokus på kulturlivet under besættelsen 1940-45 af Danmark og for en enkelt artikels vedkommende Norge, samt på besættelsens og krigens rolle i efterkrigstidens kulturliv. Med store dele af Europa helt eller delvist besat af Tyskland, omkalfatredes ikke blot økonomiske og personlige, men også kulturelle forhold radikalt. Hvilke kulturelle aftryk satte denne besættelsestid? Og hvordan reflekteres, arves og erindres besættelsen i eftertidens kunst og kultur?

Det første spørgsmål angår besættelsestidens samtidskunst. Under sådanne forhold

forandrede litteraturen, musikken, dramaet og filmen karakter og ofte også funktion, men sjældent på entydige måder. Spændt ud mellem opportunistiske eller eskapistiske skønmalerier og mere eller mindre skjulte mobiliseringer af modstand antager den kunstneriske produktion i de besatte europæiske lande fra 1939 til 1945 meget forskellige former, hvoraf nogle trækker på tidligere tiders udtryk, andre rækker langt frem og andre igen synes at eksistere uden for tiden.

Det andet spørgsmål angår de meget forskelligartede former, som besættelsestiden efterfølgende erindres og debatteres i, såvel som de ofte intense forhandlinger af en besættelses betydning, som disse former rummer. Spektret af betydningsforhandlinger rækker fra hyldest til fortrængning og fra sandhedstrang til aktiv glemsel.

De to første artikler leverer på hvert sit felt et overblik over besættelsestiden. Den første af Hans Hertel fokuserer på kulturlivet i bred forstand. Det konstateres i artiklen, at besættelsens kulturliv generelt havde tre funktioner. For det første som forretning, ofte i form af underholdning og eskapisme, eller som et beskyttelsesrum mod de barske realiteter i en verden i krig. For det andet som beskyttelsesrum i mere positiv betydning i form af et åndeligt immunforsvar mod nazistisk påvirkning eller blot opportunistisk medløberi. For det tredje som direkte åndelig mobilisering til national samling og/eller modstand.

I den anden oversigtsartikel af Niels Wium Olesen fokuseres der på den sociale kontrol under besættelsen, en social kontrol, som satte rammerne for såvel det politiske liv som kulturlivet. Fra politisk og myndighedernes side underlagdes befolkningen en stærk social kontrol, der skulle mobilisere til national samling og opslutning bag det politiske system. Det skete for at undgå en nazistisk magtovertagelse, enten i form af de danske nazister eller det tyske militær. Intentionen var altså beskyttelse af det parlamentariske demokrati, men midlerne var censur, begrænsninger, eksklusion og undertrykkelse af uønskede ytringer og personer i det offentlige liv, i politikken såvel som i kulturen.

Nora Simonhjells artikel analyserer den norske forfatter Gaute Heivolls dokumentariske roman *Himmelarkivet* (2008) om den norske modstandsmand Louis Hogganvik, der efter hård tortur begik selvmord, mens han var i fængslet i en villa i Kristiansand, som Gestapo havde overtaget, og som i dag er museum. Hvordan skrives en sådan historie, når der stort set ikke er skriftlige kilder og de fleste omstændigheder generelt fortoner sig i mørke? Heivolls finder romanens sprog, da han en dag i museet – det daværende Gestapo-fængsel – sætter sig i torturbødlens stol.

I Stefan Iversens artikel diskuteres det, hvilken status Holocaust har i Danmark og hvilken plads danske fortællinger om koncentrationslejroophold har i den kollektive erindring. Mens Holocaust meget bevidst er blevet gjort til en fælleseuropæisk erindring, og ansvaret for udryddelserne i koncentrationslejrene på statsligt erklæringsplan vedgås af samtlige EU's medlemsstater, så er danske fortællinger fra koncentrationslejrene næsten gledet ud af den kollektive erindring og litteraturen om besættelsen. De er kort og godt på vej mod glemsel. Iversens læsning af den danske lejrfange Paul Thygesens *Læge i tyske koncentrationslejre* åbner for nogle mulige svar på, hvorfor de danske lejrfangers fortællinger fylder så meget mindre i den kollektive bevidsthed end andre former for modstandserindringer.

Det særlige alsangsfænomen, der greb Danmark i 1940, behandles i Puk Elstrøms artikel. Alsangen var en del af den såkaldt nationale samling, der udvikledes kort efter 9. april 1940 med henblik på internt at bekræfte et nationalt fællesskab og for at vise besættelsesmagten, at befolkningen ikke havde eller ville opgive sin danskhed. Vurderingen af alsangen har siden besættelsen varieret. Nogle har set den som en tidlig, åndelig modstand, andre har hævdet, at den i bedste fald var virkningsløs, i værste fald måske snarere lullede befolkningen åndeligt og politisk i søvn. At fænomenet i 1940 kunne favne så bredt og dermed overvinde de mange modsætninger af kulturel, økonomisk og social art, der ellers eksisterede i mellemkrigstiden, skyldes formentlig, at sangrepertoiret var så åbent for fortolkning, som tilfældet var.

I et kort foredragsmanuskript sætter Linda Maria Koldau fokus på krigens lyde og erindringen om dem. Emnet fylder ikke meget i litteraturen, hvad der kan undre, da krigen er fyldt med lyde, og mange mennesker har stærke erindringer forbundet med netop det auditive. Koldau inddrager eksempler fra lyrikken, litteraturen og musikken.

Den sidste artikel forfattet af Martin Ejsing Christensen omhandler en af besættelsens dominerende kulturpersonligheder, teologiprofessor og formand for Dansk Ungdomssamvirke Hal Koch. Mens han under besættelsen havde viet sine betydelige skrive- og talegaver til et forsvar for det danske demokrati og samarbejdspolitikken, så måtte Koch i den umiddelbare efterkrigstid se sine synspunkter forladt af de samme personer, han havde forsvaret, nemlig samarbejdspolitikere, der efter 1945 gav den som repræsentanter for modstanden. Det fik i 1947 Koch til at udgive bogen *Jeg anklager Rigsdagen*, hvor han krævede, at politikerne vedstod samarbejdspolitikken som en – som Koch så det – hæderlig politik, der både beskyttede befolkningen og demokratiet. Bogen hyldes ofte som et flot eksempel på civil courage midt i retsopgørets galskab. I artiklen analyseres bogen og den modtagelse, den fik i sin samtid. Artiklens vurdering af Koch og bogen er noget mere kritisk, end man ellers ofte ser i vore dages debat om besættelse, demokrati og retsopgør.

Passage 65 behandler således både besættelsens kultur og kulturens besættelse fra en række forskellige, men gensidigt belysende perspektiver. Vi håber hermed at kunne bidrage til at nuancere forståelsen af ikke bare kulturens rolle under besættelsen, men også af forskellige reaktioner på det kulturelle og ideologiske klima, som konfrontationen med det nazistiske regime skabte både under krigen og i efterkrigsårene.